

Türkiye Koyun Islahı Stratejisi

Mustafa Kaymakçı¹, Muhittin Özder¹, Orhan Karaca¹,
Osman Torun⁴, Sinan Baş⁵, Nedim Koşum¹

¹Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bornova, İzmir.

²Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tekirdağ

³Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Aydın.

⁴Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Adana.

⁵Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Kahramanmaraş
e-posta: mustafa.kaymakci@ege.edu.tr

Özet: Türkiye’de ulusal anlamda bilim ve teknoloji politikalarının olmayışı, izlenen politikaların merkezsiz ve denetimsiz olmasına neden olmuştur. Bu durum, Tarımsal Araştırma-Geliştirme (AR-GE) alanının bir bölümü olan Zootečni Alanı’na da yansımıştır. Bu bağlamda sığır türünün gerek desteklemeler, gerekse AR-GE etkinliklerinde gerektiğinden daha yüksek düzeyde öne çıkarıldığı gözlemlenmektedir (kaldı ki, burada da desteklemelerin ağırlıklı olarak dev sığırçılık işletmelerine yöneltildiği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihmal edildiği bilinmektedir). Bütün bunların sonucu olarak koyunda verimlilik artırmadığı için koyun sayısının azalmasıyla kırmızı et ve koyun sütü üretimi ile deri sayısında önemli düşüşler yaşanmaktadır. Ulusal bilim ve teknoloji politikaları bağlamında Zootečni Alanındaki Ar-Ge etkinliklerinde koyunculığa önem verilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortadadır.

Anahtar Sözcükler: Koyun ıslahı, yerli ırklar, yeni tipler, Bilim ve Teknoloji, üretim ve pazarlama politikaları

Turkey Breeding Sheep Strategy

Abstract: Lack of national policies on science and technology caused that current policies become acentric and uncontrolled in Turkey. This situation includes also Zootechnics which is a branch of Agricultural Research and Development (R&D). In this context, it is observed that cattle species is supported much more than necessary levels in terms of either subsidies or R&D incentives (moreover we can observe that subsidies are directed to large-scale cattle farms rather than small-middle size farms). Consequently, we have experienced decreases in the leather numbers, sheep-milk and red meat production due to decreasing the numbers of sheep and productivity. In the context of national science and technology policies, it is inevitable that sheep breeding should be considered in the Zootechnics and R&D.

Key Words: Sheep improvement, native races, new types, Science and technology, production and marketing

Giriş

Koyun yetiştiriciliğinin Türkiye Ekonomisi'nde geleneksel olarak özel bir önemi vardır. Bu önem, koyunun genelde kısa boylu ve verimsiz meralar ile nadas, anız ve bitkisel üretime uygun olmayan alanları değerlendirerek et, süt, yapağı ve deri gibi ürünlere dönüştürülebilme yeteneğinden kaynaklanır. Son yirmi yılda Türkiye koyun sayısında önemli azalma olmuştur. Bu azalma, birim koyun başına verimlilik artışı ile desteklenemediği için salt koyun ürünleri üretiminde değil, toplam et, süt ve deri üretiminde de önemli gerilemeler gözlemlenmektedir. Koyunun istihdamdaki payı da dikkate alındığında bu durum, kırsal kesimin daha da yoksullaşmasını tetikleyen bir etmen olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de koyun yetiştiricilerinin gelirlerini artırmak için teknik ve ekonomik önlemlerin hızla devreye sokulması gerekmektedir. Bu bağlamda hazırlanan bildiriye, koyun ıslahı üzerinde teknik (genetik ve çevresel ıslah, teknik ve yasal düzenlemeler) ile ekonomi politikaları (bilim ve teknoloji, üretim ve pazarlama) önerileri tartışmaya açılmıştır.

Koyun Islahı Üzerine Teknik Öneriler

Koyunda Genetik Islah Stratejileri

Kamu Islah Stratejisi

Kamunun izleyeceği stratejide, başlıca iki ana amaç göz önünde bulundurulmalıdır.

Birincisi; yerli ırkların ve soyların saf yetiştirme ile korunması ve geliştirilmesidir. İkincisi ise iç ve dış kaynaklı genotipler yardımıyla, yetiştirme bölgelerinin doğal, ekonomik ve sosyal koşulları ile uyumlu yeni koyun tiplerinin ve ırklarının oluşturulması çalışmalarıdır (1; 2; 3).

Yerli Gen Kaynaklarının Korunması ve Geliştirilmesi

Yerli koyun ırklarının korunması ve geliştirilmesi; 1.Gelecekte de yeni koyun tiplerinin oluşturulmasında temel genetik materyal olmaları, 2.Sentetik tiplerde ortaya çıkabilecek çeşitli duyarlılıklara karşı dirençlerin artırılmalarında kullanılmaları, 3. Düşük değerli yem kaynaklarını, bitkisel üretime ve diğer hayvan türlerine uygun olmayan alanları değerlendirmeleri, 4. Yetersiz çevre koşullarında bile verimlerini devam ettirme özelliğine sahip olmaları, 5. Gelecekte çevre koşullarında ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı en uygun özdük olmaları gibi nedenlerle zorunludur (4).

Aslında yerli koyun ırklarımızın verim özellikleri yönünden sahip oldukları genetik potansiyel de yeterince incelenmemiştir. Kimi küçük ve kapalı sürülerde yürütülen çalışmalarda, verim özellikleri yönünden ırklarımızın seleksiyona yanıt veremeyecek düzeyde olduğu yargısına varılmıştır. Ancak bugüne değin düzenli bir seleksiyon çalışmasına konu edilmeyen koyun ırklarımızın verim özellikleri bakımından genetik varyasyon göstermemesi olası değildir. Son yıllarda yapılan kimi çalışmalar ırklarımızın önemli sayılabilecek bir genetik varyasyona sahip olduklarını göstermektedir. Bu nedenle yerli ırklarımız üzerinde daha ayrıntılı çalışmalara gerek vardır.

Türkiye'de koyun türünde de gen kaynaklarının tahribata uğradığı söylenebilir. Ödemiş, Karakaçan gibi ırklarımız yok olmuştur. Sakız, ağır tehdit altındadır. İlk bakışta

Akkaraman, Morkaraman, İvesi, İmroz gibi ırklar üzerin-de herhangi bir tehdit yok gibidir. Bununla birlikte yakın gelecekte melezleme çalışmalarının giderek daha yoğun devreye girmesi olasılığı, bütün yerli ırklarımız için koruma önlemlerinin ağırlıklı olarak kamuca düzenlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, yeni kurulmakta olan yetiştirici birliklerinin denetimi altında ile yerli koyun ırklarının saf örneklerinin yetiştirilmesi açısından yetiştiriciler de özendirilmelidir. Koruma önlemleri arasında yetiştirme sürüleri halinde elde tutma (in situ koruma) gibi önlemler sayılabilir.

Yeni Koyun Tiplerinin Oluşturulması ve Çoğaltılması

Koyun doğası gereği bir otlak hayvanıdır ve genellikle fakir otlakları en iyi değerlendirir. İyi otlaklarda koyun yerine sığır yetiştirmek daha karlı olarak kabul edilir. Bu nedenle koyun yetiştiriciliğinde çevre koşullarını iyileştirmekten daha çok, varolan koşullarda daha yüksek verim verebilecek ırklar ya da tipleri yetiştirme yoluna gidilir. Ancak bu durum, yeni koyun tiplerinin yetiştirilmesiyle birlikte bakım-besleme koşullarının göreceli olarak iyileştirilmesi zorunluluğunu ya da gerekliliğini ortadan kaldırmaz.

Yeni koyun tiplerinin elde edilmesinde, genelde birleştirme (kombinasyon) yöntemine ağırlık verilmelidir. Böylelikle gerek kültür, gerekse yerli ırklarımızın iyi niteliklerinin yeni bir tipte bir araya getirilmesi olasıdır. Bu amaçla dışalım yapılacak ırklara herhangi bir sınırlama getirilmemelidir. Bu ırklar; değişik yörelerdeki kamu kurumlarında saf yetiştirme, yerli ırklarla genel birleşme yetenekleri, genotip x çevre etkileşimi gibi performansları bakımından test edilmelidir. Böylelikle her yönde yerli ırkın ıslahında kullanılacak kültür ırkı belirlenmiş olacaktır. Bu belirlemede temel ilkeler, ırkın uyumu, bölgenin sosyo-ekonomik özellikleri, halkın tüketim alışkanlıkları ve boyutlardır.

Bu doğrultuda Batı Anadolu ve Trakya'da Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nce oluşturulan kimi sütçü ve doğurgan tiplerin, Tahirova, Acıpayam ve Sönmez gibi yaygınlaştırılmasını sağlayacak önlemlerin alınması gerekmektedir. Ancak bölgede yerli ırklar ya da Tahirova gibi sütçü tiplerle melezlendiğinde üstün nitelikli kasaplık kuzu üretecek etçi tipler ile poliöstrik tiplerinde oluşturulması gerekmektedir. Tarım Bakanlığı'nca Türkiye'ye getirilen etçi ırklardan bu şekilde yararlanılmalıdır. Bir başka deyişle öncelikle yerli ırkla taban alınarak etçi yeni tipler oluşturulmalı, daha sonra bu melez tipler, kasaplık kuzu üretiminde baba soylar olarak kullanılmalıdır.

Orta Anadolu Bölgesinde büyük tüketim merkezleri çevresinde koyun sütü istemi, artma eğilimindedir. Bu amaçla yerli İvesi ırkından yararlanarak yeni bir sütçü tip oluşturulmalıdır. Diğer kesimlerde et ve yapağı verim yönlü koyun tipleri de geliştirilmelidir. Bu tiplerin elde edilmesinde etçi kültür ırkları etkin bir şekilde devreye sokulmalıdır. Bu bağlamda Orta Anadolu'da Ile de France x Akkaraman melezi etçi tiplerden olumlu sonuçlar alınmıştır. Ancak burada Akkaraman ırkının var olan özelliklerinin korunmasına özen gösterilmelidir. Bu arada ince kuyruklu merinos tiplerinin karşılaştığı sorunlar nedeniyle merinoslaştırmada genotip düzeyinin sınırlandırılması konusu dikkate alınmalıdır.

Doğu Anadolu'da ise koyun sütüne dayalı bir endüstri gelişmemiştir. Süt kuzusu tüketimi de yaygın değildir. Bu nedenle Morkaraman ağırlıklı ve et, süt ve yapağı verim yönlü tipler geliştirilmelidir.

Güney Doğu Anadolu'da İvesi koyun ırkının genelde saf yetiştirme ve seleksiyonla geliştirilmesi sürdürülmelidir. Bununla birlikte İvesiler'in doğurganlığını ve süt verimini yükseltmek amacıyla sınırlı ölçüde Doğu Friz ırkından yararlanma yoluna gidilebilir.

Yetiştirici İslah Stratejisi

Yerli Irklarla Çalışacak Yetiştiriciler İçin Strateji

Yerli irklarla çalışacak yetiştiriciler, sürü düzeyinde verimlerini artırmak için koyunlarının yapı ve verimlerini dikkate alacak bir seleksiyon uygulamalıdır. Uygulayacakları seleksiyonda yapı ve verim açısından üzerinde çalıştıkları ırkın özelliklerini koruma üzerine önemle durulmalıdır. Verim düzeyleri yönünden uygulanacak seleksiyonda ise öznel (subjektif) veriler yerine, nesnel (objektif) veriler göz önüne alınmalıdır.

Burada özellikle erkek hayvanların kullanma süreleri ve verim düzeyleri önem kazanır. Yetiştiricilerin kimileri, damızlık olacak koçları, kendi sürüsünün erkekleri arasında seçer, başka koyun sürülerinden almaz. Bu durumda sürüsünde genetik varyasyon azalır, sonuç olarak seleksiyon olanakları daralır, ya da yakın akrabalı yetiştirmenin kimi sakıncaları ortaya çıkabilir. Anılan olumsuzlukların ortaya çıkmasını engellemek için yetiştirici bir koçu en fazla iki aşım yılında damızlıkta kullanmalı ve başka sürülerden koç almalıdır. Koç alırken kendi sürüsüne göre bir karşılaştırma yaparak ortalama verim düzeyi daha yüksek olan sürülerin erkeğini tercih etmelidir.

Melez Tiplerle Çalışacak Yetiştiriciler İçin Strateji

Saf yerli ırkların verim düzeylerin yeterli görmeyen yetiştiriciler bilinçli ya da bilinçsiz olarak melezlemeye yönelmişlerdir. Melezleme ya yerli ırklar arasında olmakta ya da kamu kuruluşlarınca yurt dışından getirilen kültür ırkları / oluşturulan yeni koyun tipleriyle yapılmaktadır.

Koyun yetiştiricisi melezlemedeki amacını iyi belirlemelidir. Bu amaç, ya koyun sütü üzerinde yoğunlaşmak, ya süt ve etin birlikte ele alınacağı bir melezleme yapmak ya da besi kuzusu üretimine yönelmek şeklinde özetlenebilir.

Koyun yetiştiricisi sütü amaçlıyorsa, olası ölçüde bölgesel koyun ırklarından en iyilerini seçmeli ve sonra onları süt verimi yüksek yerli ırklarla (İvesi gibi) ve geliştirilmiş sütçü tiplerle (Tahirova ve Sönmez gibi) çiftleştirmelidir. Elde edilen melez dişi kuzular sütçü sürüsünün temeli olacaktır. Erkek kuzular besi kuzu-su olarak değerlendirilir ya da bu erkek kuzuların en iyi gelişenleri damızlık olarak kullanılır.

Süt ve etin birlikte ele alınması durumunda hem süt hem de büyüme hızı yeterli düzeyde olacak tipler kullanılabilir. Örneğin Orta Batı Anadolu eşiği için en uygunu şimdilik Acıpayam tipidir. Burada bütün erkek kuzular ve dişilerin bir bölümü besiyeye alınabilirler.

Besi kuzusu üretimi dikkate alındığında, ikili kullanma melezlemesi Türkiye için uygun olacaktır. Bu amaçla yerli ırklar ile etçi tiplerin koçları sürekli çiftleştirilir. Elde edilen kuzular besiyeye alınırlar. Ancak burada dikkate alınması gerekli önemli nokta dışarıdan getirilecek etçi kültür ırklarının doğrudan devreye sokulmasının sakıncalı

olduğudur. Bu nedenle, etçi ırklarla yapılacak iş, bölgesel yerli ırklar temel alınarak öncelikle etçi tipleri oluşturmak olmalıdır.

Koyun Islahında Teknik Düzenlemeler

Koyunların genetik ıslahında başlıca teknik konular damızlık dışalım ve üretimi, yapay tohumlama, test ve veri organizasyonudur.

Damızlık Dış Alımı ve Üretimi

Türkiye’de yeni koyun tiplerinin oluşturulmasında kültür ırklarına gereksinme vardır. Bu nedenle damızlık dışalım sürekli ve çeşitli olmalıdır. Koyunlarda dondurulmuş sperma teknikleri en azından şimdilik sığırlardaki kadar başarılı değildir. Bu nedenle gen dışalımından spermada daha çok canlı damızlık üzerinde durulmalıdır. Damızlıklar saptanan gereksinmelere ve planlanan melezleme programlarına göre öncelikle kamu işletmelerine getirilmeli, bunlardan yeni tiplerin oluşturulmasına devam edilmelidir.

Yapay Tohumlama (YT)

Yeni koyun tiplerinden olası ölçüde çok yararlanmak ve genotipik ıslahta hız kazanmak için YT etkin bir şekilde yeniden devreye sokulmalıdır. Bununla birlikte YT’da yetiştiricilerin ve teknisyenlerin karşılaştığı kimi zorlukların ve sakıncaların giderilmesi zorunludur. Yetiştirici, YT uygulamasında öncelikle yüksek gebelik ister, teknisyen ise kızgınlığı zamanında ve toplu olarak yakalamaya çalışır. Bu sorunlar eksogen üreme hormonunun uygulanmasıyla büyük ölçüde giderilebilir. Örneğin Fransa’da saha düzeyinde koyun ıslahı, YT ile birlikte kızgınlığın toplulaştırılmasıyla düzenlenmektedir.

Diğer yandan dondurulmuş koç spermasıyla sağlanan başarının giderek artması da yakın gelecekte YT uygulamasının yaygınlaştırılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle boğa sperması dışalım gibi koç sperması dışalımını başlayacaktır.

Test ve Veri Organizasyonu

Koyunda kamunun kuracağı test organizasyonu, bölgesel düzeyde olmalı ve çekirdek sürüyü (elit sürü) ve önemli ölçüde test sürüsünü barındırmalıdır. Kamu işletmeleri civarındaki damızlıkçı işletmeler ise çoğaltım sürüsü, kısmen de test sürüsü olarak çalışmalıdırlar

Koyun Islahında Yasal Düzenlemeler

Damızlık Koyun–Keçi Yetiştiriciler Birliği Sözleşmesi, 2001 yılında yayınlanmış, buna bağlı olarak illerde birlikler kurulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, mera yasası ve birlik sözleşmesinde değişiklik yapılmalıdır. Yasal değişiklik konusunda neler olabileceği ileride anlatılacaktır. Diğer yandan ıslahla ilgisi açısından YT yasasında da mutlak yeni yaklaşımlara gereksinim vardır. Türkiye’de YT yasasında kimi kısıtlar vardır. Bu kısıtların başında YT sorumluluğunun salt veteriner hekimlere verilmiş olması konusu gelmektedir. Bu durum, sığır yetiştiriciliğinde olduğu üzere koyun ve keçi yetiştiriciliğinde de YT

hizmetinin yaygınlaştırılmasını engellenmektedir. Yapılması gereken en ivedi iş, kamu denetimli kurslardan geçmek koşuluyla YT yapma sorumluluğunun ilgili meslek gruplarına ve çiftçilere verilmesidir. Bu konuda tutuculuğa gerek yoktur.

Koyun Yetiştiriciliğinde Meralandırma ve Besleme Stratejileri

Çayır ve meralar koyunlar için de en ucuz yem kaynağıdır ve tür özelliklerinden dolayı bütün dünyada olduğu üzere Türkiye’de de koyunlar yem gereksinimleri büyük ölçüde çayır ve meradan karşılanır.

Türkiye’ de son 50 yıllık süreç içerisinde hayvan başına düşen mera alanlarında önemli miktarlarda azalmalar olmuştur. Aynı zamanda meraların ot verimleri ve kalitesi de düşmüştür (5). Bu nedenle “Denetimli ve Dengeli Otlatma” Türkiye Mera Yönetiminin en önemli konusudur. Bu konunun hukuksal alt yapısını oluşturmak amacıyla 1998 yılında kabul edilen Kamu Meraları, Yaylak ve Kışlaklar Yasası ya da kısaca “Mera Yasası” kapsamında komisyon ve teknik ekiplerin mera tespit, tahdit ve tahsis işlemleri devam etmektedir. Bunlar tamamlanınca mera amenajmanı konusunda yaptırımlar başlayacaktır. Bununla birlikte mera fonunun ve mera alanlarının amaç dışı kullanımından dolayı ortaya çıkan sorunlar gibi nedenlerle “Mera Yasası”nda amaçlanan konuların gerçekleştirilmesinde önemli aksaklıklar ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Türkiye meralarının ıslahı için geçecek süre ve hayvan sayısı göz önüne alındığında, kaba yemin karşılanmasında özellikle ikinci ürün (yazlık ve kışlık) yem bitkileri yetiştiriciliğinin özendirilmesine gereksinme vardır. Buna ek olarak, hayvan yetiştiriciliğinin kaba yem gereksinmesini karşılamak üzere “Yem Ofisi” modelinin kurulması gündeme getirilmelidir.

Diğer yandan özellikle koyun yetiştiriciliğinde besleme düzeninde değişiklik yapma zorunluluğu vardır. Bölgelerimiz için kritik beslenme dönemlerini belirleyip ek yemlemeye geçilmelidir. Ek yemlemeyle kuzu ölümleri büyük ölçüde azaltılabilir. Bunların yanında özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nde geç kesimin önlenmesiyle, et veriminde önemli artışlar sağlanabileceği gibi, meralar üzerinde otlatma baskısı da kalkabilir. Batı Anadolu Bölgesi’nde ise tam tersine, besiyle erken kesim engellenmelidir.

Koyun Yetiştiriciliğinde Sağlık Korumada Temel Stratejiler

Türkiye’de diğer hayvan türlerinde olduğu üzere koyunda karlılığı azaltan en önemli konuların başında hastalıklar gelmektedir. Hastalıklar, genellikle genç kuzularda ölüm oranlarını yükseltmekte, anaçlarda da önemli verim kayıplarına neden olmaktadır.

Koyun yetiştiriciliğinde de sağtımdan daha çok, sağlık koruma önlemlerine özen göstermenin gerekli ve ekonomik olduğu görülmektedir. Bu amaçla öncelikle hayvanlara ve insanlara bulaşan hastalıklardan korunmak için etkin bir aşılama programı geliştirilmelidir. Hastalıklar kadar verim kayıplarına ve ölümlere neden olan asalaklara karşı da etkin bir savaşım planlanmalıdır. Bu amaçla koyun yetiştiriciliğinin egemen olduğu birimlerde (köy, mezra ya da beldelerde) ortak banyolukların yapımı gerçekleştirilmelidir.

Türkiye’de koyunlarda da hastalıkların yayılmasında önemli bir etmende kaçak hayvan hareketleridir. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nde son yıllarda, komşumuz olan İran’dan yoğun olarak gözlemlenen koyun girişleri mutlaka denetim altına alınmalıdır. Bunun

yanında, canlı hayvan, sperma ve hayvansal ürünlerin dışalım ve dışatımı ile transit geçişlerinde, ilgili bakanlıklar arası eşgüdüm sağlanmalı, tahaffuzhaneler yeniden etkin kılınmalıdır.

Sonuç olarak etkin bir sağlık koruma programı (SKP) devreye sokulmalıdır. SKP için “Önder Çiftçi”, “Uzman Veteriner Hekim”, “Zooteknist” ve “Kayıt Sistemi”ne gereksinim vardır. Ancak, bu program, devlet politikası durumuna getirilerek, onun denetiminde ve desteğinde yürütülmelidir.

Koyun İslahında Teknik Örgütlenme

Türkiye’de Cumhuriyet yönetimleri, koyun ıslahında kimi önemli atılımlar yapmıştır. Bu amaçla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKB), Üniversiteler ile işbirliği yaparak kimi kurumların da desteğiyle yerli ırkların ıslahı ve yeni koyun tiplerinin oluşturulması doğrultusunda çalışmalar düzenlenmiştir. Bu konuda özellikle Üniversitelerin üzerine düşen sorumlulukları gereğince yerine getirdiği söylenebilir. Bununla birlikte, birçok nedenlerle koyun yetiştiricisiyle yeterli organik bağ kurulamadığı, yetiştirici de ekonomik örgütlenmesi yanında teknik örgütlenmeyi başaramadığı için birim koyun başına ortalamalarda önemli artışların olmadığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının bir nedeni de TKB ile Üniversiteler arasında işbirliğinin giderek zayıflaması olmuştur.

Teknik anlamda da çözüm, yetiştirici birliklerinin yapacağı çalışmalardan geçmektedir. Burada bir önemli noktayı yinelemekte yarar vardır. Türkiye’de diğer yetiştiricilik dallarından daha yüksek düzeyde koyun ve keçi yetiştiricilerine devletin desteğine gerek vardır. Daha önce de belirtildiği üzere Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği Sözleşmesi, 2001 yılında yayınlanmış, buna bağlı olarak başta İzmir olmak üzere Türkiye’nin birçok ilinde yetiştirici birlikleri kurulmaya başlanmıştır. Merkezi Üst Birlik konusu ise çözümlenme aşamasındadır.

Yetiştirici Birlikleri’nin temel görevi, AB ve diğer ülkelerde ıslahın düzenlenmesi olduğu halde, Türkiye’de birlik sözleşmesinde, ıslah konularıyla ekonomik sorunların birlikte ele alındığı gözlemlenmektedir. Birliklerin her iki işlevi, başarıyla yürütmesi kanımızca olanaklı değildir. Bu nedenle Birlik sözleşmesinin yeniden düzenlenmesinde yarar vardır (6) Düzenlemede dikkate alınması gereken başlıca konular şunlar olabilir; 1.Birliklere salt ıslah etkinliği ile ilgili görevler verilmelidir. 2.Sözleşmede üye olan yetiştiricilerle üye olmayan yetiştiriciler arasında kamunun desteği bakımından bir ayrım konmamıştır. 3.Mera yasası bağlamında oluşturulan birimlerde “birliklere” görev verilmemiştir. 4.Sözleşmede koyun ve keçi türü birlikte ele alınmıştır. Bu iki tür yakın olmakla birlikte kimi konular bakımından aralarında ayrımlar vardır. 5.Birliklerin ilgili Fakülteler ve araştırma kurumları ile birlikte çalışmaları için yaptırımcı bir düzenleme yoktur. 6.Yetiştirici Birlikleri’nin, kamu ile birlikteliğinde bir yaptırım söz konusu değildir.

Anlaşılacağı üzere damızlık koyun-keçi yetiştirici birlikleri kuruluş aşamasındadır. Ancak sorumlulukları büyüktür. Devlet, ilk aşamada destekleri verirken birlikler de önce üyelerine ait hayvanlarını numaralamalı, çok basit kayıtları tutmaya başlamalıdır. Bu arada en yakınlarındaki üniversiteler ile ortak protokoller imzalayarak işbirliğine gitmelidirler (7).

Küçükbaş Hayvan ıslahının etkili bir şekilde yürütülmesinde; araştırma, damızlık üretme ve yayım etkinliklerini üstlenmiş kamu kurumlarıyla “Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği” arasında sağlıklı işleyen bir organizasyon oluşturulması zorunludur.

Bu birliktelik bölgesel ve ulusal düzeyde sağlanmalıdır. Bir başka deyişle, koyunculukta da uygulanacak ıslah çalışmaları Katılımcı Kırsal Değerlendirme yaklaşımı ile planlanmalıdır (8).

Koyun Yetiştiriciliği'nin Geliştirilmesine Yönelik Ekonomi Politika Önerileri

Bilim ve teknoloji politikaları

Türkiye'de ulusal anlamda bilim ve teknoloji politikalarının olmayışı, izlenen politikaların merkezsiz ve denetimsiz olmasına neden olmuştur (9). Bu durum, Tarımsal Araştırma-Geliştirme (AR-GE) Alanı'nın bir bölümü olan Zootečni Alanı'na da (Hayvan Yetiştirme Bilimi) yansımıştır (10). Bu bağlamda, sığır türünün gerek desteklemeler, gerekse AR-GE etkinliklerinde gerektiğinden daha yüksek düzeyde öne çıkarıldığı gözlemlenmektedir (kaldı ki, burada da desteklemelerin ağırlıklı olarak dev sığircılık işletmelerine yöneltildiği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihmal edildiği bilinmektedir). Bütün bunların sonucu olarak, koyunda verimlilik artırılmadığı için koyun sayısının azalmasıyla kırmızı et ve koyun sütü üretimi ile deri sayısında önemli düşüşler yaşanmaktadır. Yapağıda da dışı tam bir bağımlılık oluşmuştur.

Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları bağlamında Zootečni Alanı'ndaki Ar-Ge etkinliklerinde koyunculuga önem verilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortadadır. Bu amaçla, üniversiteler, yetiştirici birlikleriyle işbirliği yaparak araştırma materyalinin sağlıklı olarak tanımlanabildiği Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)'e bağlı işletmelerin yeniden araştırmaya açılmasını gündeme aldırılmalıdır. Salt bu amaçla bile TİGEM'lerin özelleştirilmesine karşı tavır alınmalıdır. Çünkü yetiştirici elindeki koyun materyali şimdiki durumda Ar-Ge etkinliklerine uygun değildir. Kaldı ki, koyun yetiştiricilerinin bilinç düzeyi de buna engeldir.

Üretim Politikaları

Türkiye'de koyun yetiştiriciliğinin geliştirilmesinde, teknik önlemlerle birlikte üretim politikalarına devletin doğrudan ve dolaylı yapacağı müdahaleleri önemli rol oynayacaktır. Üretim politikaları içinde, koyunda kısa dönemde, et, süt ve yapağı gibi ürünlerin fiyat oluşumunda desteklemelerin ve düzenlemelerin yapılması zorunludur. Kısa dönemde söz konusu olacak destekleme ve düzenlemeler, AB ülkelerinde olduğu üzere Ortak Piyasa düzenleri (OPD)'ne benzer bir şekilde gerçekleştirilebilir. AB ülkelerinde koyun eti fiyatı oluşumunda; temel fiyat, haftalık ortalama ağırlık fiyat, müdahale fiyatı, özel depolama yardımları, çeşitli pirim uygulamaları, üçüncü ülkelerle ticarete gümrük vergileri ile dışsattım iadesi uygulamaların olduğu, son dönemde ise ağırlıklı olarak prim uygulamasına geçildiği bilinmektedir (11).

Koyun eti fiyat oluşumunda benzeri destek ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle, üretimin hızla artırılması söz konusu olabilecektir. Böylece iç tüketim yanında dış satımda da önemli artışların olabileceği beklenmelidir.

Koyun sütünün fiyat oluşumunda da benzer sistem önerilebilir. Diğer yandan, "Ulusal Süt Kurulu" yapısı içine alınması düşünülen "Damızlık Koyun-Keçi Yetiştirici Birlikleri"nin merkez örgütü sorununun ivedilikle çözülmesi gerekmektedir.

Türkiye'de yapağı ve koyun derisinde fiyat oluşumunda, yine AB benzeri uygulamaların gerçekleştirilmesi zorunludur. Türkiye'de dünya merinos fiyatlarının çok

düşük olması gibi nedenlerle bugün herhangi bir destekleme yoktur. Bununla birlikte ileride çıkması olası dışalım çıkmazları dikkate alınarak bu ürünler açısından da merinos yetiştiriciliğinin desteklenmesi şarttır.

Koyun yetiştiriciliğinde üretimi artırmak için, fiyat yolu ile desteklemelerin sürdürülmesiyle birlikte, orta ve uzun dönemde yapısal değişimlere gerek vardır. Bu amaca yönelik olarak; küçük ve dağınık işletmelerin büyümesi ve birleştirilmesi, bu işletmelerin süt ve et tipi koyun yetiştiriciliği şeklinde uzmanlaşmış işletmeler durumuna dönüştürülmesi, anılan işletmelerin girdilerinin sağlanması ve ürünlerinin işlenmesinde kooperatifler şeklinde örgütlenerek üreticilerin aynı zamanda sanayici olması gibi konular sıralanabilir (3).

Pazarlama Politikaları

Türkiye’de koyun ürünlerinin üretiminden tüketiciye ulaşımına kadar geçen süreç içinde, yatay ve özellikle dikey bütünleşmeye dayalı bir örgütlenme modeli gerçekleştirilmelidir. Böyle bir örgütlenme modeli, üretimi artıracak gibi pazarlamada da üreticiyi ve tüketiciyi koruyacaktır. Bu modelin adı, AB ve diğer ülkelerde olduğu üzere Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerdir. Bu kooperatifler, salt üretim aşamasında değil, ürünlerin işlenmesi ve pazarlamasında da belirleyici etken olacaktırlar. Bu şekilde koyun ve keçi yetiştiriciliğinden sağlanan katma değer büyük ölçüde üreticiye dönecektir. Bu bağlamda, ilk aşamada Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde koyun ve kuzu eti üretiminin artırılması açısından Besicilik Kooperatifleri kurulabilir ve yaygınlaştırılabilir. Koyun sütlerinden yapılan peynirlerin giderek artan düzeylerde müşteri bulduğu Batı Anadolu Bölgesi’nde ise sütlerin mandıracılar tarafından işlenmesi yerine, kooperatifler tarafından işlenmesi ve pazarlaması da özendirilmelidir. Yurtdışı pazarlama da kooperatifler rol oynamalıdır. Kooperatifler piyasaya egemen oluncaya kadar, özellikle koyun sütünde, mandıracıların süt toplama düzeni yetiştirici lehine ıslah edilmelidir. Daha önce de belirtildiği gibi mandıracılar koyun ve keçi sütü fiyatlarını bir yıl önceden istedikleri fiyattan belirlemektedirler.

Yurtiçi pazarlama politikaları kapsamında bir önemli olgu, ticaret borsaları bünyesinde canlı hayvan borsalarıdır. Canlı hayvan borsaları geliştirilmeli ve bu borsalara hayvan arzında kooperatifleşmeyi özendirilecek yasal düzenlemeler üzerinde durulmalıdır.

Dış ticaretle ilgili pazarlama politikalarında ise iç üretimi olumsuz olarak yönlendirecek uygulamalardan kaçınılmalıdır. Geçmişte yapılan canlı hayvan ve hayvan ürünleri dışalımının yurtiçi üretim ve tüketimini olumsuz olarak etkilediği gibi önemli sağlık sorunlarını da ortaya çıkarmıştır. Dışalım gibi, plansız dışsattım da üretimi olumsuz olarak etkileyebilir.

Sonuç

Koyun yetiştiriciliğinde de gelirleri artırmak için, teknik açıdan yapılması gereken ilk iş, ıslahın örgütlenmesidir. Ancak ıslahın örgütlenmesi çalışmalarında olumlu sonuç alınması, kısa, orta ve uzun dönemde uygulanacak üretim ve pazarlama politikalarına bağlıdır. Kısa dönemde, koyun ürünlerinin fiyat oluşumunda üretici lehine gerekli desteklemeler, AB standartlarına uygun bir şekilde yapılmalıdır. Orta ve uzun dönemde ise,

üreticilerin kooperatifleşmesi, küçük ve dağınık işletmelerin büyümesi ve birleştirilmesi için gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

Koyun yetiştiriciliğinde yapılacak desteklemeler, tarım sanayisini de olumlu olarak etkileyecektir. Bu bağlamda gıda, yem, dokuma, tarımsal araç gereç (sağım ve kırkım makineleri, süt tankları gibi) sektörlerine de önemli katkılar sağlayacaktır.

Türkiye’de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde olduğu üzere hayvansal üretim politikaları ve genelde tarım politikaları, yıllardır aşamalı olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve AB’nin denetiminde olan Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankası (DB)’na bırakılmıştır. Bunun sonucu olarak, salt koyunda değil, tarımın her alanında üretimin önemli ölçüde gerilediği, kırsal kesimin daha da fakirleştiği ve gelir dağılımının giderek dengesiz bir duruma geldiği açık bir şekilde gözlemlenmektedir. ABD ve AB’nin temel amacı, anılan örgütleri kullanarak ellerindeki bitkisel ve hayvansal ürün fazlalıkları ile ürettikleri tarımsal sanayi girdilerine (gübre, ilaç, gıda girdileri, tohumluk ve damızlık hayvan gibi) pazar bulmaya yöneliktir. Bunun için Türkiye gibi ülkelerde yurtiçi üretimin geriletmesi gereği vardır (3). Bu UPF ve DB aracılığı ile yapılmakta olan iş budur.

Kısaca söylemek gerekirse, tarımda özellikle tarımın bir alt kolu olan hayvansal ürünlerde arz ve talep esnekliği düşüktür. Salt bu nedenden dolayı bile hayvan yetiştiriciliği serbest piyasa düzeninin dalgalanmalarına bırakılamaz. Aslında Türkiye’de yürürlükte olan sistem, serbest piyasa ekonomisi bile değildir. Sistem UPF ve DB tarafından tekeli küresel kapitalizmin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmektedir.

Türkiye’de tarıma yönelik desteklemelerin kaldırılmasını isteyen ABD ve AB ülkelerinde tarımda serbest piyasa koşulları egemen değildir. Bu ülkeler, tarım sektörlerini korumak için yüksek düzeylerde destekleme fonlarına sahiptirler ve özellikle kendi iç pazarlarını, üretici ve tüketici lehine korumak için birbirleri ile inanılmaz mücadele ve çatışmalara girmektedirler. ABD ve AB çiftçilerinin aynı zamanda teknik ve ekonomik olarak da çok güçlü örgütleri vardır. Bu örgütler yetiştiricileri korumak için aynı zamanda politik mücadelelerden bile kaçınmamaktadır. Yakın geçmişte Fransız Koyun Yetiştiricileri Sendikası’nın yapmış olduğu bir eylem buna örnek olarak verilebilir. Sendika üyeleri Yeni Zelanda’dan dışalımını yapılan kuzuların girişini engellemek için koyunlarıyla birlikte havaalanını kuşatmışlardı. Haber TV’ler de çıkmıştı.

Kaynaklar

Kaymakçı, M. 1990. Türkiye’ de Koyun Islahı Stratejisi Üzerine Bir Deneme, Hayvansal Üretim Derg., Reşit Sönmez Özel Sayısı, 33 (33-45).

Kaymakçı, M., 2004 İleri Koyun Yetiştiriciliği. Bornova – İzmir.

Kaymakçı, M, Eliçin, A., Işın, F., Taşkın, T., Karaca, O., Tuncel, E., Ertuğrul, M., Özder, M., Güney, O., Gürsoy, O., Torun, O., Altın, T., Emsen, H., Seymen, S., Geren, H., Odabaşı, A., Sönmez, R. 2005. Türkiye Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Üzerine Teknik Ve Ekonomik Yaklaşımlar. Türkiye Ziraat Mühendisliği 6. Teknik Kongresi, 3-7 Ocak, Ankara.

- Ertuğrul, M. Dellal, G, Elmacı, C., Akın, O., Karaca, O., Altun, T., Cemal, İ. 2005. Hayvansal Gen kaynaklarının Koruma ve Kullanımı. Türkiye Ziraat Mühendisliği 6. Teknik Kongresi, 3-7 Ocak, Ankara.
- Soya, H., R. Avcıoğlu, H. Geren, 1997 Türkiye'nin Doğal Yem Kaynakları. Hayvansal Üretim Derg. No:37.
- Kaymakçı, M, S. Seymen, T. Taşkın 2004, Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliklerinin İşlevleri, IV. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi Bildirisi 1 – 3 Eylül 2004 Isparta.
- Kaymakçı, M. 2006: Koyun – Keçi Yetiştirici Birliklerinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme. Hasad Hayvancılık, Sayı: 255, Yıl: 22.
- Özkaya, T., Karaturhan, B., Boyacı M., 2003, Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı, Menemen Projesi Uygulaması, TZOB Ankara.
- Kaymakçı, M. 2006: Küreselleştirme sürecinde Türkiye'de Bilim ve Teknoloji. Ulusal Bağımsızlık İçin Ekonomi Politikaları Kongresi Bildirisi, Malatya.
- Kaymakçı, M. 2007: Küreselleştirme sürecinde Zootekni Bilimi ve Eğitimi. 5. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi Bildirisi, Van.
- Işın, F. 2003, Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'nin Hayvancılıkla İlgili Düzenlemeleri.